INKLYUZIV TA'LIM ISLOHOTLARI

Vol 1 № 2 2026

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNING PSIXOLOGIK RIVOJLANISHIDA OILAVIY MUHIT VA OTA-ONALARNING TARBIYAVIY KOMPETENTLIGINING AHAMIYATI

Turayeva Gulchehra Urayimovna

O‘quvchilarni kasb-hunarga yo‘naltirish va psixologik-pedagogik respublika tashxis markazi metodisti Psixologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)

ANNOTATSIYA: Mazkur maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarning psixologik rivojlanishida oilaviy muhit va ota-onalarning tarbiyaviy kompetentligining o‘rni ilmiy jihatdan tahlil qilingan. Oiladagi emotsional muhit, ota-onalarning tarbiyaviy yondashuvi hamda maktabgacha ta’lim tashkiloti bilan hamkorlikning bolaning emotsional, ijtimoiy va intellektual rivojlanishiga ta’siri yoritilgan. Tadqiqot davomida mavzuga oid ilmiy manbalar tahlil qilinib, oilaviy muhitni mustahkamlash va ota-onalarning tarbiyaviy kompetentligini rivojlantirish bo‘yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: maktabgacha yosh, oilaviy muhit, ota-onalarning tarbiyaviy kompetentligi, psixologik rivojlanish, psixologik salomatlik, emotsional rivojlanish, ijtimoiy moslashuv, maktabgacha ta’lim tashkiloti, psixologik xizmat.

АННОТАЦИЯ: В статье научно проанализирована роль семейной среды и воспитательной компетентности родителей в психологическом развитии детей дошкольного возраста. Освещено влияние эмоционального климата семьи, воспитательных подходов родителей и сотрудничества дошкольной образовательной организации с семьёй на эмоциональное, социальное и интеллектуальное развитие ребёнка. На основе анализа научных источников разработаны практические

inklyuziv ta'lim islohotlari

рекомендации по укреплению семейной среды и повышению воспитательной компетентности родителей.

Ключевые слова: дошкольный возраст, семейная среда, воспитательная компетентность родителей, психологическое развитие, психологическое здоровье, эмоциональное развитие, социальная адаптация, дошкольная образовательная организация, психологическая служба.

ABSTRACT: This article provides a scientific analysis of the role of the family environment and parents‘ educational competence in the psychological development of preschool children. The study highlights the influence of the family‘s emotional climate, parenting approaches, and cooperation between preschool educational organizations and families on children‘s emotional, social, and intellectual development. Based on the analysis of scientific literature, practical recommendations have been developed to strengthen the family environment and enhance parents‘ educational competence.

Keywords: preschool children, family environment, parental educational competence, psychological development, psychological well-being, emotional development, social adaptation, preschool educational organization, psychological service.

Kirish

Bugungi kunda inson kapitalini rivojlantirish, barkamol avlodni voyaga yetkazish hamda bolalarning psixologik salomatligini ta’minlash davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Maktabgacha ta’lim tizimini takomillashtirish, bolalarning har tomonlama rivojlanishi uchun qulay shart-sharoitlar yaratish hamda oilaning tarbiyaviy salohiyatini mustahkamlash bo‘yicha amalga oshirilayotgan islohotlar mazkur masalaning dolzarbligini yanada oshirmoqda. Chunki maktabgacha yosh davrida bolaning shaxs sifatida shakllanishi, uning emotsional barqarorligi, ijtimoiy moslashuvi va bilish jarayonlarining

inklyuziv ta'lim islohotlari

rivojlanishi, avvalo, oilada yaratilgan psixologik muhit va ota-onalarning tarbiyaviy yondashuviga bevosita bog‘liq.

Maktabgacha yosh bolaning hayotidagi eng muhim va eng sezgir rivojlanish bosqichlaridan biri bo‘lib, aynan shu davrda uning xarakteri, qadriyatlari, xulq-atvor me’yorlari, muloqot madaniyati hamda o‘zini anglash jarayoni shakllana boshlaydi. Bola ilk ijtimoiy tajribani oilada egallaydi. Ota-onalarning bolaga bo‘lgan munosabati, oiladagi emotsional iqlim, o‘zaro hurmat va ishonchga asoslangan muloqot uslubi bolaning keyingi psixologik rivojlanishiga mustahkam poydevor yaratadi. Aksincha, oiladagi nizolar, befarqlik, haddan tashqari qattiqqo‘llik yoki nazoratning sustligi bolada xavotir, ishonchsizlik, tajovuzkorlik, tortinchoqlik hamda ijtimoiy moslashuv qiyinchiliklarini yuzaga keltirishi mumkin.

Zamonaviy psixologik tadqiqotlar oilaviy muhitni bolaning psixologik salomatligini belgilovchi asosiy omillardan biri sifatida e’tirof etadi. Ayniqsa, ota-onalarning tarbiyaviy kompetentligi, ya’ni bola yosh va individual xususiyatlarini hisobga olgan holda samarali tarbiya usullarini qo‘llashi, emotsional qo‘llab-quvvatlashi, ijobiy muloqotni yo‘lga qo‘yishi hamda sog‘lom oilaviy muhitni yaratishi bolaning barkamol rivojlanishida muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bois ota-onalarning psixologik-pedagogik bilim va ko‘nikmalarini rivojlantirish bugungi kunda nafaqat oilaning, balki maktabgacha ta’lim tizimining ham ustuvor vazifalaridan biri hisoblanmoqda.

Maktabgacha ta’lim tashkilotlari faoliyatida psixologik xizmatning samaradorligi ham oila bilan yo‘lga qo‘yilgan hamkorlik darajasiga bog‘liq. Psixolog, tarbiyachi va ota-onalarning uzviy hamkorligi bolaning rivojlanishidagi muammolarni erta aniqlash, ularga o‘z vaqtida psixologik-pedagogik yordam ko‘rsatish hamda sog‘lom rivojlanish uchun zarur sharoitlarni yaratishga xizmat qiladi. Mazkur hamkorlikning tizimli yo‘lga qo‘yilishi bolalarda emotsional barqarorlikni mustahkamlash, ijtimoiy moslashuvni yaxshilash va ta’lim-tarbiya samaradorligini oshirish imkonini beradi.

Shu nuqtai nazardan, maktabgacha yoshdagi bolalarning psixologik rivojlanishida oilaviy muhit va ota-onalarning tarbiyaviy kompetentligining o‘rnini ilmiy jihatdan tahlil

inklyuziv ta'lim islohotlari

qilish, ularning o‘zaro bog‘liqligini yoritish hamda amaliy tavsiyalar ishlab chiqish dolzarb ilmiy-amaliy vazifalardan biri hisoblanadi.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI

Maktabgacha yoshdagi bolalarning psixologik rivojlanishida oilaviy muhit va ota-onalarning tarbiyaviy kompetentligi masalasi psixologiya hamda pedagogika fanlarida uzoq yillardan buyon tadqiq etib kelinmoqda. Mazkur yo‘nalishda olib borilgan ilmiy izlanishlar bolaning shaxs sifatida shakllanishida biologik omillar bilan bir qatorda ijtimoiy muhit, ayniqsa oilaning ta’siri ustuvor ahamiyat kasb etishini ko‘rsatadi. Turli ilmiy maktablar vakillari ushbu masalaga turlicha yondashgan bo‘lsalar-da, ularning qarashlarini umumlashtiruvchi asosiy g‘oya shundan iboratki, bolaning ilk rivojlanish muhiti uning keyingi psixologik taraqqiyotini belgilovchi muhim omil hisoblanadi.

Madaniy-tarixiy nazariya asoschisi **L.S. Vygotskiy** bolaning psixik rivojlanishi ijtimoiy muhit va kattalar bilan hamkorlik jarayonida amalga oshishini ta’kidlaydi. Olimning fikricha, bola rivojlanishining eng muhim manbai kattalar bilan muloqot hamda yaqin rivojlanish zonasida tashkil etilgan hamkorlik faoliyatidir. Ushbu nazariya oilani bolaning dastlabki rivojlanish muhiti sifatida e’tirof etishga ilmiy asos yaratadi. **A.N. Leontyev** esa faoliyat nazariyasi orqali shaxs rivojlanishining mazmuni bolaning faol ishtiroki va ijtimoiy tajribani egallashi bilan bog‘liqligini asoslaydi. Har ikki olimning ilmiy qarashlari shuni ko‘rsatadiki, oilada tashkil etilgan mazmunli faoliyat va ijobiy muloqot bolaning psixologik rivojlanishining asosiy sharti hisoblanadi.

Maktabgacha yosh davrining psixologik xususiyatlarini o‘rganishda **D.B. Elkonin** alohida o‘rin egallaydi. U o‘yin faoliyatini ushbu yosh davrining yetakchi faoliyati sifatida baholab, bolaning ijtimoiy rollarni egallashi, tengdoshlari bilan munosabatlarni shakllantirishi va emotsional tajriba orttirishida o‘yinning beqiyos ahamiyatini asoslab bergan. **L.I. Bojovich** esa shaxs motivatsiyasi va ehtiyojlar tizimining shakllanishida oiladagi emotsional munosabatlar hal qiluvchi rol o‘ynashini ta’kidlaydi. Uning fikricha, bolaning o‘ziga bo‘lgan ishonchi, tashabbuskorligi va ijtimoiy faolligi, avvalo, oiladagi psixologik iqlim bilan belgilanadi.

inklyuziv ta'lim islohotlari

Xorijiy tadqiqotchilar ham oilaning bola rivojlanishidagi o‘rniga alohida e’tibor qaratganlar. **E. Erikson**ning psixososial rivojlanish nazariyasida hayotning dastlabki bosqichlarida shakllanadigan ishonch, mustaqillik va tashabbuskorlik sifatlari keyingi shaxsiy rivojlanishning poydevori sifatida talqin etiladi. Mazkur sifatlarning rivojlanishi esa, birinchi navbatda, ota-onaning bola bilan o‘zaro munosabatiga bog‘liq. **J. Bowlby** tomonidan ishlab chiqilgan bog‘lanish (attachment) nazariyasi ham bola va ota-ona o‘rtasidagi barqaror emotsional aloqaning psixologik xavfsizlik hamda sog‘lom rivojlanish uchun muhimligini ilmiy jihatdan asoslab beradi.

Oilada kuzatiladigan xulq-atvor namunalari va tarbiya usullarining bola rivojlanishiga ta’siri **A. Bandura**ning ijtimoiy o‘rganish nazariyasida keng yoritilgan. Olimning fikricha, bolalar kattalarning xulq-atvorini kuzatish, taqlid qilish va mustahkamlash mexanizmlari orqali o‘zlashtiradilar. Shu bois ota-onalarning shaxsiy namunasi tarbiya samaradorligini belgilovchi muhim omillardan biri hisoblanadi. **D. Baumrind** tomonidan tavsiflangan demokratik, avtoritar va liberal tarbiya uslublari esa ota-onalarning tarbiyaviy yondashuvi bolalarning emotsional barqarorligi, mustaqilligi va ijtimoiy moslashuviga turlicha ta’sir ko‘rsatishini isbotlagan.

Zamonaviy tadqiqotlarda oilaviy muhit faqat tarbiya vositasi sifatida emas, balki bolaning **psixologik xavfsizligini ta’minlovchi resurs** sifatida baholanmoqda. **D. Goleman**ning emotsional intellekt konsepsiyasiga ko‘ra, ota-onalarning hissiy qo‘llab-quvvatlashi, empatiyasi va konstruktiv muloqoti bolalarda o‘z his-tuyg‘ularini anglash va boshqarish ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Bu esa ularning tengdoshlari bilan samarali muloqot qilishi, nizolarni tinch yo‘l bilan hal etishi hamda ijtimoiy moslashuviga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

Tahlil qilingan ilmiy manbalar shuni ko‘rsatadiki, mavjud tadqiqotlarda oilaviy muhit, ota-onalarning tarbiyaviy kompetentligi hamda bolaning psixologik rivojlanishi o‘rtasidagi bog‘liqlik alohida yo‘nalishlar doirasida o‘rganilgan. Biroq maktabgacha ta’lim tashkiloti, oila va psixolog hamkorligini yagona tizim sifatida ko‘rib chiqish, shuningdek, oilaviy muhitning psixologik resurslarini kompleks tahlil qilish masalalari hali ham

Inklyuziv ta'lim islohotlari

dolzarbligicha qolmoqda. Mazkur maqolada aynan ushbu jihatlarga e'tibor qaratilib, oilaviy muhit, ota-onalarning tarbiyaviy kompetentligi hamda bolaning emotsional, ijtimoiy va intellektual rivojlanishi o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik kompleks yondashuv asosida tahlil qilinadi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Mazkur tadqiqot maktabgacha yoshdagi bolalarning psixologik rivojlanishida oilaviy muhit va ota-onalarning tarbiyaviy kompetentligining o'rnini kompleks tahlil qilishga qaratilgan bo'lib, unda zamonaviy psixologik-pedagogik yondashuvlar asos qilib olindi. Tadqiqotning metodologik asosini shaxs rivojlanishining madaniy-tarixiy yondashuvi, faoliyat nazariyasi, psixososial rivojlanish konsepsiyasi hamda ijtimoiy o'rganish nazariyasi tashkil etdi. Mazkur nazariyalar bolaning psixologik rivojlanishida oilaning, ijtimoiy muhitning va kattalar bilan o'zaro munosabatlarning hal qiluvchi ahamiyatini ilmiy jihatdan izohlash imkonini beradi.

Tadqiqot jarayonida ilmiy bilishning nazariy va empirik metodlaridan kompleks foydalanildi. Nazariy bosqichda mahalliy va xorijiy olimlarning oilaviy muhit, ota-onalarning tarbiyaviy kompetentligi hamda maktabgacha yoshdagi bolalar psixologik rivojlanishiga oid ilmiy ishlari tahlil qilindi, qiyosiy va tizimli tahlil asosida ularning ilmiy qarashlari umumlashtirildi. Shuningdek, mavzuga oid ilmiy maqolalar, monografiyalar, metodik qo'llanmalar hamda normativ-huquqiy hujjatlar mazmun jihatdan o'rganildi.

Empirik tahlil jarayonida maktabgacha ta'lim tashkilotlari faoliyatida uchraydigan amaliy holatlar, psixologik kuzatuv natijalari hamda ota-onalar va pedagoglar bilan olib boriladigan hamkorlik tajribalari tahlil qilindi. Oilaviy muhitning bola rivojlanishiga ta'sirini baholashda kuzatish, suhbat, pedagogik monitoring va ilmiy umumlashtirish metodlaridan foydalanildi. Mazkur metodlar oiladagi emotsional iqlim, ota-onalarning bola bilan muloqot uslubi hamda tarbiyaviy yondashuvining bolaning emotsional, ijtimoiy va intellektual rivojlanishiga ta'sirini kompleks baholash imkonini berdi.

Tadqiqot davomida olingan ilmiy ma'lumotlar mantiqiy izchillik, obyektivlik va tizimlilik tamoyillari asosida tahlil qilindi. Olingan natijalar nazariy qarashlar bilan

inklyuziv ta'lim islohotlari

qiyoslanib, oilaviy muhitning psixologik resurslari hamda ota-onalarning tarbiyaviy kompetentligini rivojlantirishning ustuvor yo‘nalishlari yuzasidan ilmiy xulosalar shakllantirildi. Tadqiqot metodologiyasi bolalarning psixologik rivojlanishini faqat individual omillar orqali emas, balki oila, maktabgacha ta’lim tashkiloti va psixologning o‘zaro hamkorligi doirasida kompleks baholash imkonini beradi.

TAHLIL VA NATIJALAR

1. Oilaviy muhitning maktabgacha yoshdagi bolalar psixologik rivojlanishiga ta’siri

Maktabgacha yosh davrida bolaning psixologik rivojlanishi, avvalo, u voyaga yetayotgan oilaviy muhitning sifati bilan chambarchas bog‘liq. Oila bolaning birinchi ijtimoiy instituti bo‘lib, aynan shu muhitda uning shaxsiy fazilatlari, qadriyatlari, emotsional javob reaksiyalari va ijtimoiy xulq-atvori shakllana boshlaydi. Oiladagi sog‘lom psixologik muhit bolaning o‘zini xavfsiz his etishi, atrofdagilar bilan erkin muloqot qilishi hamda yangi bilim va tajribalarni faol o‘zlashtirishiga zamin yaratadi.

Psixologik tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, oilada hukm surayotgan emotsional iqlim bolaning ruhiy holati va xulq-atvoriga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Ota-onalar tomonidan mehr-muhabbat, e’tibor va qo‘llab-quvvatlashning yetarli darajada namoyon etilishi bolada o‘ziga ishonch, emotsional barqarorlik va ijtimoiy faollikni rivojlantiradi. Aksincha, oiladagi muntazam nizolar, befarqlik, qo‘pol munosabat yoki tarbiyadagi izchillikning buzilishi bolalarda xavotirlanish, tortinchoqlik, tajovuzkorlik yoki ijtimoiy moslashuvdagi qiyinchiliklarning yuzaga kelishiga sabab bo‘lishi mumkin.

Oilaviy muhit bolaning bilish faoliyatiga ham sezilarli ta’sir ko‘rsatadi. Ota-onalar tomonidan kitob o‘qishga qiziqtirish, birgalikdagi rivojlantiruvchi o‘yinlar, savol-javoblar va ijodiy mashg‘ulotlarning tashkil etilishi bolaning tafakkuri, nutqi, diqqat va xotirasining rivojlanishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Shu bois oilani nafaqat tarbiya muhiti, balki bolaning intellektual salohiyatini rivojlantiruvchi muhim omil sifatida ham baholash mumkin.

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, maktabgacha yoshdagi bolalarning psixologik rivojlanishini ta’minlashda oilaviy muhitning emotsional barqarorligi, ota-onalarning

inklyuziv ta'lim islohotlari

tarbiyaviy yondashuvi hamda oiladagi ijobiy muloqot o‘zaro uyg‘un holda namoyon bo‘ladi. Ushbu omillardan birortasining izdan chiqishi bolaning emotsional holati, xulq-atvori va ijtimoiy rivojlanishiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Shuning uchun oilada sog‘lom psixologik muhitni shakllantirish maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishini qo‘llab-quvvatlashning ustuvor yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi.

2. Ota-onalarning tarbiyaviy kompetentligi bolaning psixologik rivojlanishining muhim omili sifatida

Maktabgacha yoshdagi bolalarning sog‘lom psixologik rivojlanishi ko‘p jihatdan ota-onalarning tarbiyaviy kompetentligiga bog‘liq. Tarbiyaviy kompetentlik deganda ota-onalarning bola yosh va individual xususiyatlarini hisobga olgan holda samarali tarbiya usullarini qo‘llashi, farzandning emotsional ehtiyojlarini anglay olishi hamda uning har tomonlama rivojlanishi uchun qulay psixologik sharoit yaratish qobiliyati tushuniladi. Zamonaviy psixologik-pedagogik yondashuvlarda mazkur kompetentlik bolaning sog‘lom rivojlanishini ta’minlovchi muhim omillardan biri sifatida e’tirof etiladi.

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, tarbiyaviy kompetentligi yuqori bo‘lgan ota-onalar farzandlari bilan o‘zaro ishonch va hurmatga asoslangan munosabatlarni yo‘lga qo‘yadi, bolaning fikrini tinglaydi, uning mustaqilligini qo‘llab-quvvatlaydi hamda yoshiga mos talablarni qo‘yadi. Bunday yondashuv bolalarda o‘ziga ishonch, tashabbuskorlik, mas’uliyat hissi va muammoli vaziyatlarda to‘g‘ri qaror qabul qilish ko‘nikmalarining shakllanishiga xizmat qiladi.

Aksincha, tarbiyadagi izchillikning yetishmasligi, haddan tashqari qat’iy nazorat yoki befarqlik, bolaga nisbatan qo‘pol munosabat va uning fikrini inkor etish kabi holatlar bolaning emotsional rivojlanishiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Bunday vaziyatlarda bolalarda xavotirlanish, o‘ziga ishonchsizlik, tortinchoqlik yoki tajovuzkor xulq-atvorning ayrim ko‘rinishlari kuzatilishi ehtimoli ortadi. Shu bois tarbiyaviy kompetentlik faqat tarbiya usullarini bilish bilangina emas, balki ota-onalarning psixologik madaniyati,

inklyuziv ta'lim islohotlari

empatiyasi va farzandi bilan samarali muloqot o‘rnata olish qobiliyati bilan ham belgilanadi.

Bugungi kunda maktabgacha ta’lim tashkilotlari faoliyatida ota-onalarning pedagogik va psixologik bilimlarini oshirishga qaratilgan seminarlar, treninglar, individual maslahatlar hamda oilaviy psixologik konsultatsiyalarni tizimli tashkil etish muhim ahamiyat kasb etmoqda. Ota-onalarning tarbiyaviy kompetentligini rivojlantirish nafaqat bolaning psixologik salomatligini mustahkamlaydi, balki maktabgacha ta’lim tashkiloti bilan hamkorlik samaradorligini ham oshiradi.

Yuqoridagi tahlillar ota-onalarning tarbiyaviy kompetentligi oilaviy muhit sifatini belgilovchi asosiy omillardan biri ekanligini ko‘rsatadi. Mazkur kompetentlikni rivojlantirish bolaning emotsional barqarorligi, ijtimoiy moslashuvi va intellektual rivojlanishini qo‘llab-quvvatlashning muhim sharti hisoblanadi.

XULOSA

Tadqiqot natijalari maktabgacha yoshdagi bolalarning psixologik rivojlanishida oilaviy muhit va ota-onalarning tarbiyaviy kompetentligi hal qiluvchi omillardan biri ekanligini ko‘rsatdi. Oiladagi ijobiy emotsional muhit, o‘zaro hurmat va ishonchga asoslangan munosabatlar, ota-onalarning psixologik-pedagogik bilimlari hamda tarbiyadagi izchillik bolaning emotsional barqarorligi, ijtimoiy moslashuvi va intellektual rivojlanishini qo‘llab-quvvatlaydi.

Shuningdek, tahlillar ota-onalarning tarbiyaviy kompetentligini rivojlantirish, maktabgacha ta’lim tashkilotlari va oila o‘rtasidagi hamkorlikni mustahkamlash hamda psixologik xizmat faoliyatini takomillashtirish bolalarning sog‘lom rivojlanishini ta’minlashning muhim shartlaridan biri ekanligini tasdiqladi.

Mazkur tadqiqot natijalari maktabgacha ta’lim tashkilotlari psixologlari, pedagoglari hamda ota-onalar faoliyatida oilaviy muhitni mustahkamlash va tarbiyaviy kompetentlikni rivojlantirishga qaratilgan amaliy ishlarni tashkil etishda ilmiy-amaliy asos bo‘lib xizmat qilishi mumkin.

inklyuziv ta'lim islohotlari

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. **Выготский Л.С.** Психология развития ребенка. – Москва: Эксмо, 2022. – 512 с.
2. **Леонтьев А.Н.** Деятельность. Сознание. Личность. – Москва: Академия, 2021. – 352 с.
3. **Эльконин Д.Б.** Психология игры. – Москва: Владос, 2020. – 360 с.
4. **Божович Л.И.** Личность и ее формирование в детском возрасте. – Санкт-Петербург: Питер, 2008. – 400 с.
5. **Erikson E. H.** Childhood and Society. – New York: W. W. Norton & Company, 1993. – 445 p.
6. **Bandura A.** Social Learning Theory. – New York: General Learning Press, 1977 – 247 p
7. **Bowlby J.** A Secure Base: Parent-Child Attachment and Healthy Human Development. – New York: Basic Books, 1988. – 188 p.
8. **Baumrind D.** The Influence of Parenting Style on Adolescent Competence and Substance Use. Journal of Early Adolescence. – 1991. – Vol. 11(1). – P. 56–95.
9. **Goleman D.** Emotional Intelligence: Why It Can Matter More Than IQ. – New York: Bantam Books, 2005. – 352 p.
10. **O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligi.** Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida psixologik xizmatni tashkil etish bo'yicha metodik tavsiyalar. – Toshkent, 2024. – 68 b.

Inklyuziv ta'lim islohotlari